

A MATRIARCHÁTUS NYOMAI A FOLKLOREBAN.

A CSALÁD mai szerkezete az emberiség összes haladottabb népeinél a fiági leszármazás rendjét követi. A vérségi kapocs olyképp tartatik nyilván, hogy az apa után fia s ennek helyében ismét a fiú viseli a család nevét, tartja fenn annak hagyományait, ura a vagyonnak és birtokosa a családi jogoknak. E jogrenden alapszik a mai család egész szerkezeti beosztása, melynek középpontjában eszerint a mindenkori apa foglal helyet. A családformulák e fajtájának az etimológiában és társadalomtudományban, mint ismeretes, «világi rend» vagy: patriarchátusa neve.

Történelemelőtti időkben viszont, miként azt számos emlékhagyomány, mai visszamaradt törzsek szokástörvényei, vagy még teljesen ősellapotú embercsoportok életberendezése igazolják, a mieinktől eltérő családi beosztás dívott. A kezdetleges állapotokkal együttjáró szabados nemi élet következtében az újszülött gyermek apjának kiléte nem volt kétségen felül megállapítható, annál biztosabban az anyáé s e sarkalatos természeti tapasztalathoz kellett a kezdetleges családi rendnek igazodnia. A biztos anyai kapocs fejlesztette ki az ú. n. m a t r i a r c h a rendszert, ahol az anya állott a vérségi egység középpontjában; a vagyon és öröklés nőági leszármazás szerint illette az utódokat. A férj és apa szerepe eltörpült mellette s csak úgy nyerhetett némi jogokat, ha adoptio útján a vérségi kötelékbe felvettette magát.

A jelzett kezdetleges kultúrfoknak összes szövedékeibe betekinteni,, a hovatarozás viszonylataiban eligazodni fölötte nehéz. Egyszerű és érthető a dolog mindaddig, míg egy elszigetelt család berendezkedését vizsgáljuk. A matriarchatusban vérségi kötelék fűzi egymáshoz mindazokat, akik ugyanazon anya gyermekei; ezek testvérek, akik egy telephelyen házközösségben élnek. Már a beházasodó férfinak idegennek kell lennie, hogy a vérfertőzés, ez az ősréme a primitív ethikának, elkerültessék; ugyancsak a családbeli fiúnak is más anyai egységben kell keresni nőt (szigorú exogamia). Ha a család felnőtt leánya férjet választ, ez a férfi vagy tovább is otthon kénytelen maradni saját vérei között s csak vendégként látogat nejéhez, ahol gyermekei is tartózkodnak, vagy elhagyja a maga családját és neje háztüzéhez szegődik, de ott vadászaton, gazdaságban, hadi vállalatokban mindvégig mint szerződött idegen munkaerő vesz részt, ha csak, miként említettük, valamely adoptio-forma révén fel nem veszik neje kötelékébe; de ekkor ismét, szigorúan véve a helyzet következményeit, családi vérség kapcsa keletkezik közte és felesége

között, ha formálisan is, de kötelezően, ami viszont tiltó ok a nemi együttélésre.

Már itt is bukkannak fel nehézségek, melyeket csak a kezdetleges embernek ilyenekben tanúsított vak fegyelmzettisége tűrt meg. Bonyolultabbá vált a helyzet, amint nagy lélekszámú tömegesegységekben több nyilvántartott vérség (totemegység) élt együtt és emberöltők hosszú során át gazdasági okok, háborúban szerzett rabnők elhelyezkedése, stb. a kényszerrel fenntartott rendet végleges bomlással fenyegették. De nemcsak külső okok hatottak közre a matriarcha rend megbontásán; bent a szervezetben magában kezdettől működtek oly erők, melyek robbantó természetűek voltak. A férfi fölénye fizikai erő dolgában mindenkori fennállott és elismertetett. Ahol erre szükség volt, tehát: külső gazdasági viszonylatokban, ellenséges veszedelmek elhárításában, nagy vadakkal szemben, valamint a belső rend fenntartásában vezető szerepét kétségbe vonni nem lehetett. Mindennek szükségkép arra kellett vezetnie, hogy a nőági leszámazás egész korszaka alatt a véregység telepén, az ú. n. hosszú házakban a rendelkező hatalom a férfit illesse. Mindenütt ott is találjuk az anya mellett a főnököt, kinek az összes pozitív hatalom kezében összpontosul s aki az anya legidősebb fitestvére (egy anyától származottak). A főnök már itt valóságos patriarcha jogokat gyakorol s nem kell egyéb, mint csekély változás a törzs konzervatív életében: valamely telephely csere, idegen törzsek hódítás útján való becsatolása, vagy múltó jellegű idegen hatalom alá kerülés, hogy a nehezen fenntartott régi rend átalakuljon patriarchátussá. Az átalakulás különféle megoldási módokat vetett fel (másféle az északamerikai indiánus törzsekénél: a nyugaton élő tlinkit, aleuta, haida, kvakiutl népeiségek ma is ez átmeneti formulák között élnek s ismét más Szumátrán a Menangkabao-beli malájoknál) aszerint, amint bizonyos matriarcha vonások több vagy kevesebb szívóssággal maradtak életben és kerültek át az új rendbe. Ezek egyrésze aktív tényezőként hatott közre és folyt be az új alakulás kírlelésében, másrésze pedig elvesztve a megváltozott rend alatt egykori létjogosultságát s ezzel gyökerét, mint emlékhagyomány (survival) élt tovább, sőt töredékesen ma is megellehető különféle szertartásos hagyományokban s ezenkívül, mint látni fogjuk, a folklórebán is.

Az itt röviden vázolt ősi életviszonyokba való betekintést, bár az ethnologia elismerésreméltó eredményeket ért el azok felderítésében, nehéznek és homályosnak mondtuk. Valóban főképp a különféle átmeneti formulák alakulataiba nem látunk még ma sem tisztán, úgyhogy minden olyan adatnak, mely a múltak e homály borította területeire fényszóróként bevilágít, az ethnologia és társadalomtudomány szempontjából jelentőséget kell tulajdonítanunk.

A folklóre a ma élő néptömegek ismeretanyaga s mint ilyen, első pillanatra messze esőnek tetszik az ősi családi viszonyok tárgykörétől. A szájról-szájra adás is természeténél fogva olyan módja a közlésnek, mely látszólag inkább az elfelejtést segíti elő, hogysesm évezredes régiségeket tartson meg. Mégis számos példa igazolja, hogy sokkal több ősiségét; vonatkozást, nyomot őrzött meg, mint gondolnók. E nyomok legtöbbször

elmosódva, összezsugorodva jelentkeznek; eredeti jelentésükről a változott viszonyok miatt a mai letéteményeseknek sejtelmük sincs, de élnek emlékében, mint jelképes példák (symbolumok), sőt gyakran csupán mint szólásformák. A legtöbb ily elmosódott emlék valósággal az egyes néprétegeknek inkább ajkán él, mint emléktudatában. Amint ma nem egy közmondásunk eredete ismeretlen, bár feltétlenül valami történet, eset volt egykor forrása (beszélünk: Bodónéről, ki másról beszél, ha a bor árát kéri, Deákné vásznáról, a Debreczenbe kukkanó Bolond Istókról, stb.) s nem törődve keletkezésével, bizonyos analóg esetekben állandóan alkalmazzuk, épúgy fennmaradtak hasonló szólásformákban más, esetleg igen régi hagyományok emlékei is. Az ilyen mondások ugyanis lélektanilag nem egybek terjedelmesebb s z a v a k n á l. Psychikus emlékbetevésük és felidézésük azonos lélektani folyamat eredménye. S ahogyan szavainkkal gépiesen élünk, nem gondolva annak eredetére, sokszor burkolt vonatkozására, épúgy a mondások sem rejtett tartalmuknál fogva jelentősek számukra; egyszerű megszokásból mondjuk azok után, akiktől több ízben hallottuk. Még több egyezésre is rámutathatunk! Beszédünk szavai között vannak vadonatúj keletkezésűek, vannak nem régiek, korban visszafelé menve vannak évszázadosak, sőt évezredesek is (pl. eredeti finn-ugor szavaink), azért valamennyi egyképen élő valóság emlékünken és ajkunkon. Hasonlókép a nép beszédfordulataiban a mondásoknak olyan sorára találunk, ahol merőben új keletkezésűek mellett élnek évszázadosak, sőt ősrégiek. Mondásaink régi voltak tehát nemcsak psychikus akadálya nincs, de alighanem sokkal több közöltük a honfoglalás kori időkből való, mint hinnők. Vonatkozásaik olykor csak előttünk, kutatók előtt, válnak beszédesekké, a köznép, sőt az intelligencia is mechanikus öntudatlansággal él velük.

A szólásformáknak továbbá az a természete, hogy lerögződnek egy-egy népi műfajban s máshol, egyéb összefüggésben nem használatosak. Vannak a balladának, nótának, mondai történeteknek külön stereotyp helyeik, melyek csak is ott ama fordulóponton alkalmaztatnak, de ama bizonyos helyen állandóan. Említett műfajok formulái rendszerint érthető világos jelentésűek, míg a népmesék egy-egy ily szólásmondása sajátos módon, mint kész rejtély áll előttünk, de viszont ép ez mutatja régiségüket.

Hogy magyar népmeséinkből idézzek: — A «Vas Laczi» mesében az ifjú hős sárkánnyal viaskodik, de nem bírnak egymással; a szörnyeteg ekkor alattomos ravaszsággal ajánlatot tesz ellenfelének: «Légy te vaskerék, én leszek papírkerék!» — «Nem úgy», feleli a gyanakvó királyfi, «te légy vaskerék és én leszek a papírkerék!» — Megegyeznek, átváltoznak kerekékké s csakugyan a papírkerék győz a vas felett. Ugyanott tovább folyik a küzdelem. A sárkány ismét ajánlattal áll elő: «Légy te vörös láng, én leszek a kék láng.» — «Nem úgy», mondja hősünk, «megfordítva legyen!» S átváltozás után a kék láng győzedelmeskedik. (L. M a i l á t h n á l: Magyar regék, mondák és népmesék. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1664. 193. 1. — Ugyanez H o r g e r Antal csángó gyűjtésében: Magy. Népkölt. Gyűjt. IX. köt. «Szépmező szárnya» c. mesében, 412. 1. —Ép így Dobsinskynál:

Prostonárodnie slovenské povesti. 5. füz. Túrócszentmárton, 1881. 41. 1. Ebben a tót mesében világosan magyar hatás mutatkozik, mert egyébként a motívumot a szlávtságban nem ismeri.)

A jelenethez nincs bővebb magyarázat; az elmondó többszöri hálomlás után így jegyezte meg magának s gépiesen alkalmazza. A motívumnak valamikor kétségkívül bővebbnek, megokoltnak kellett lennie, különben soha mesébe nem kerül. Törödékszerűen állunk szemben, melyet a folkloretudománynak kell összevetése útján kiegészítenie. Példánk boncolgatásába most nem mélyedek, csupán tipikus mintának idéztem ama csökevényes formulák megvilágítására, melyekkel itt alább foglalkozunk kell. A folklorkutatás eljárás módja törödékek kiegészítésében az, hogy a népmesék tartalmilag közkinccsei lévén különféle népeknek, az illető rejtelmes hely bizonyára nem lesz egymagában álló, hanem elő fog fordulni más népek meseszövegeiben is; néhol bővebben, néhol talán még csonkábban, de alkalmasint másféle kontrakcióban. E csökevények egymás mellé állításából, mint szétesett darabjaiból valamely régi mozaikkép, többnyire rekonstruálható lesz a bővebb, eredetibb forma s vele érthetőbbé válik annak egykori vonatkozása.

Népmeséinkben sűrűn előfordul az a motívum, hogy a hős vándorlása közben távol elhagyott helyen, vagy sűrű erdő közepén boszorkánynak, szörnynek és sárkánynak anyjának házába vetődik. A hely veszedelmes, a hősnek élete forog kockán s a banyát valamiképp ki kell engesztelni. Az ifjú vándor ekkor — néha véletlenül teszi, néha előre figyelmeztetik rá — azzal köszönt be: «Jó estét, édesanyám!» — mire a boszorkány így felel: «Szerencséd, hogy anyádnak nevezted, különben vége lenne életednek!» — A banya egyetlen megszólításra engesztelékeny lesz, ellenségből pártfogóvá változik csak azért, mert az idegen jövevény anyjának nevezte. A hely így nem világos, nem természetes; a megszólításban valami kényszerítő jelentésnek kell lappangnia, különben az ellenséges szörnyalak nem juhászodnék meg tőle. Az anyának szólítás így magában mire sem kötelezné a banyát; ha nem tetszik, nem fogadja el. De úgy látszik, el kell fogadnia! S ebben rejlik az a mélyebb vonatkozás, amelynek magyarázata népmeséinkből kiveszett. Hogy közelebb férközzünk a kérdéshez, meg kell figyelnünk, mely mesékben fordul a hely elő?

A Magyar Nyelvőr IV. é. folyamában (473. 1.) találunk egy Orosházáról közölt, népajkról lejegyzett mesét. «Szép Ilonka» címmel. Mint rendező királyfőről szól, aki jeles tetteket akar véghezvinni. Hallja, hogy legnehezebb feladat megszerezni azt a világ végén elrejtett három nádszálát, melyek mindenike egy-egy elvarázsolt királyleány. Hogy hol keresendők, annak titkát egy bizonyos öregasszonytól lehet csak kitudakolni. Beállít hozzá a rendező köszöntéssel: «Jó estét, i d e s s z ü l é m!» — «Aggyon Isten neked is, kedves fiam. Szerencséd, hogy így szólította, mer különben halálok halálávó haasz meg!» — Megszerzi a nádszálakat, de kettő közülök útközben elpusztul, a harmadikból lesz Szép Ilonka, akit később csodás kalandok után feleségül nyer. Példánk egyezik a mese déleuropai és keleti változataival. Típusa egyébként világszerte ismeretes s az összehasonlító kutatás «A három citromlány» néven ismeri

(Gonzenbach szicíliai gyűjtésében 13. számú darab, Grimm testvéreknél 88.sz.; Ezek kommentárjai mellett továbbkutatónak elég Antti Aarne típuszámát tudni: 425. C, amely a meglelhető változatok összeállításában továbbsegít.) — Ugyancsak a Magyar Nyelvőr X. évf.-ban (40. 1.) Gyertyószentmiklósról más tárgyú népmesében leljük meg a helyet. Ebben egy talált fiúcska gazdag kalmárcsalád körében nevelkedik. A kereskedőnek tudomására esik, hogy mit jóstoltak a fiú jövődjéről, t. i. elveszi majd az ő leányát, veje lesz. Minden igyekezetével el akarja a fiút pusztítani, ámde sikertelenül. Végre lehetetlen feladatokat tűz ki neki; ezek megfejtését csak a gonoszok királya adhatja meg. Ide kell a fiúnak vándorolnia. Beköszönt az ördög feleségéhez: «Aggyon Isten jó estét, édesanyám!» — Feleli az asszony: «Köszönöd, hogy édesanyádnak szólítottál, mert az én uram a gonoszok királya s ha hazajő, elveszít téged!» — Az asszony elrejtja a fiút s éjjel fel-felébreszti urát, fejtse meg ezt meg ezt az álmát: így sorra kérdi tőle a feladott rejtvények megfejtését. A gonosz türelmetlenül felelget s a fiú kihallgatja a titkokat. Később ily módon sorra megfelel a kívánságoknak s a gazdag lányt feleségül kapja. — A mese szintén el van mindenütt terjedve, de ép úgy, mint az előző példában, a beköszönő megszólítást s a ráadott feleletet a külföldi változatokban hasztalan keressük. (Lásd egyébként e mesetípusról Antti Aarne tanulmányát a Folklore Fellows Communications 23. füzetében. Típuszáma: 461.)

Ipolyi Arnold posthumus mesegyűjteményében (kiadta a Kisfaludy Társaság Magy. Népköltési gyűjteménye XIII. kötetében, 1912.318.1. «A tengeri kisasszonya c. a.) Hontmegyéből ismét más tárgyú csodatörténetbe van az idézett párbeszéd iktatva. Az udvarnál ármánykodó két nőtestvér hűgát, a királynét, megfosztja újszülött gyermekeitől, kiket ládába zárva a folyóba dobnak s az anyát elrágalmazzák, börtönbe juttatják. A gyermekeket parti halász kifogja, felneveli. A királyné nővérei ennek nesztét veszik, az árvák közül a lányt rábíráják, kívánjon nehezen megszerzhető csodatárgyakat bátyjától, aki ezekért hűségesen útrakel. Táltos lova irányítja, mit tegyen. A vasorrú baba kunyhója előtt is kitanítja, mire a fiú beszél: «Jó napot, anyámasszony!» — «Szerencséd, hogy így köszöntöttél, másként rosszul mentél volna ki innen.» — (Irigy nővérek címmel a mesének Folklore Fellows típuszáma: 707.) Legelterjedtebb típusok egyike, főként keleten népszerű; a párbeszédnek töredékeit itt-amott megeljük ez összefüggésben külföldön is.¹

¹ A többi magyar adalékot röviden jelzem csupán; bennök a párbeszéd nem édesanyát, hanem nyilván romlott alakba átvive öreganyát, apát és öregapát említ. Így a Magyar Nyelvőr XV. kötetében (91. 1.) egy veszprérmegyei népmese, amely varázsgyűrű elcsenéséről és visszaszerzéséről szól (Antti Aarnénál típuszáma: 560.), hűsével így köszönteti az útban talált vénasszonyt: «Jó napot aggyon Isten, öreganyám!» — «Aggyon neked is», stb. — Egy boszorkányt kifosztó csángó mesében (Horger Antal gyűjtése, Magy. Népkölt. Gyűjt. X. k. 304. 1.) a hős előre értesül, hogyan viselkedjék: «Megmondod a vasbábnak. Jó reggelt, öreganyám! De így szólj, mert egyszeribe levágja a nyakadat.» (Típuszám: 328.) — Hasonló hely még ugyanazon gyűjtemény 374. lapján egy «Égigérő fá»-ról

Felsorolt adatainkból kiderül először az, hogy az idézett párbeszédese meselem nálunk az ország minden részében ismeretes; másodsor olyan formula, amely nincs egy mesetípushoz kötve, hanem szabadon alkalmazható bármely csodatörténet elmondásában, ahol csak varázsserejű és ellenséges szándékú öregasszonyt kell a hősnek pártfogóul megnyernie.

A párbeszéd különösképen sem a nyugati nemzeteknél, sem a körülöttünk élő népek meséiben nem fordul elő, bár ugyane mesetárgyakat ott is szelvében ismerik, tehát ezektől jött idegen beszüremlésnek nem tekinthető. Keleten azonban, tőlünk messzeeső, elszigetelt területeken megjeljük formulánkat több-kevesebb eltéréssel. Így a kaukázusi örmények meséi között (6 darabot lefordított belőlük dr. Gopcsa László az Olcsó Kvtár 1618—19. füzeteiben «Örmény regék» címen) «Az áruló anya» történetében (57. l.) találjuk a következő helyet, ahol egy anyóka tanácsot ad a hősnek: «Soká, nagyon soká fogsz menni és 40 dewhez (gonoszszellemhez) fogsz jutni. A 40 dewnek egy nő parancsol, aki a kályhánál ül és kenyeret süt. Ha képes vagy őt megrohanni és melléből valamit kivenni, nem fog téged bántani. De ha ezt nem tudod megtenni, akkor felfal téged...» A legény ellovagolt a dewekhez és rárohant a boszorkányasszonyra. Ez magához tért, de addigra már kivett valamit melléből. «Törné ki a nyakát, aki téged erre megtanított, ezzel szerencsédre megmentette életedet, mert különben jó falat lettél volna vacsorára.» — A hely itt is homályos még, de valamelyes ravasz fogást sejtet, ami a rákényszerítés nyitjára vezet.

Kunos Ignác stambuli török mesegyűjteményében (eredeti szöveggel a Magy. Tudom. Akadémia kiadásában 2 köt., legbővebb fordítása németül: Türkische Volksmärchen aus Stambul, Leiden, 1905) a rokonhelyek különféle szövegezésűek. E stambuli mesék nem látszanak népajkról valóknak, inkább azt a benyomást keltik, mintha háremekben felolvasott arab és perzsa irodalmi mesék visszhangjai lennének, ezért folklóré szempontból nem is egyenlő értékűek; vannak népi s vannak már irodalmilag átalakult helyei is. Egyik-másik történetben (ide tartoznak a 13. számú «Der Aschenbrödel-Sohn» és a 45. sz. Schah Jussuf) a párbeszéd azonos a miénkkel. A 31. számú (Der Zauberspiegel) már többet tud róla. A dewanyó itt (326. l.) helvát készít. A hős hozzáíet, megöleli és «anyámnak» szólítva a meglepített, melléből inni kezd. «Ejnye, fiam, ha nem szólítottál volna anyádnak, kettéhasítottalak volna.» A 9. sz. alatti (Die goldhaarigen Kinder) hősét elvándoroltatja a tündérek országáig. Határtalan síkság közepén kastély áll, az út szélén ül az ördögök anyja: «jobb melléből vér folyt a balvállára, bal melléből genny a jobb vállára, szája pedig habzott,

szóló mesében. — Erdélyi János: Népdalok és mondák III. kötetében (244. l.) a Pelikán madárról szóló história örzi az «öreganyám» megszólítást. Merényi László: Eredeti népmeséi közt (II. köt. 40. l.) «Ha öreganyámnak nem szólítottál volna, mindjárt megennélek!» — Ide tartoznak még «Szép Palkó» meséje Kriza János: Vadrózsáiban (I. sz. 395. l.). Merényi László: Dunamelléki meséi közül (I. k. 75. l.) «Az örök ifjúság vize», Kálmány Lajos: Hagyományok c. gyűjtésében (II. k. 52. l.) «A férfi vasorrúbába» és u. o. (II. k. 90. l.) «Jankovics» c. mesék.

úgy ült ott és font. Midőn az ifjú megpillantotta, kicsit szopott a jobb, majd a bal melléből és szólt: «Jó napot, anyám, holtomig fiad legyenek». — «Neked is jó napot, fiam; ha te nem ittál volna mellemből, mindjárt felfaltalak volna.» (68. l.)

Az itt meglelt formula arab változatai Afrika egész északi partszegélyén el vannak terjedve. Egyiptomban Spitta-Bey jegyezte föl. (Contes arabes modernes, Leiden-Paris, 1883.) A gonosz nők itt óriások, mellei hátukra vannak vetve. A hős leszáll lováról és titkon háta mögé lopakodva iszik melleiből: «Béke legyen veled, óriás anyám!» — «Ha nem üdvözöltél volna, megettem volna húsodat és csontodat; de mert ittál a jobb mellemből, fiamnak tekintelek» (Tu as bu a mon sein droit; tu es donc comme mon fils. 17. l.) — Kabil mesében szintúgy (J. R i v i é r e: Recueil de contes populaires de la Kabylie. Paris, 1882. 239. l. «Si tu n'avais pas tete mon lait, je t'aurais devore.») — Berbereknél hasonlóképen (René B a s s e t: Nouveaux contes berbères. Paris, 1893. 109. sz. «Te voila maintenant de la famille des ogres.») — Innen kelet felé haladva a kaukázusi avarok szövegeiből Schiefner adott ki néhányat. (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersbourg. VII.-me Serie, tome XIX. No. 6. 1873. 113. l.) Nála «A tenger lova» c. avar mesében a hős, mikor az óriás nőt meglátja, hozzárohan, mellét szájába veszi, mielőtt az meglepetéséből felocsúdnék. A nő ekkor így szól: «No most fiam vagy, én pedig anyád vagyok».

Thémánkkal eddig tudtommal csak Emmanuel Cosquin, a jeles francia folkloreista, foglalkozott, kinek számos utalást köszönök. Alapos, de pusztán népmesekutató értekezésében (Le lait de la mère et le coffre flottant. Legendes, contes et mythes comparés. Különnyom. a Revue des questions historiques 1908. évf.-ból 1—75. l.) az «Rigy nővérek» mesetípus származástörténetét nyomozza s legősibb formáját, gyökerét Indiában a régi brahman és buddhista hinduknál véli felfedezni. A típus saját külön motívumának tekinti a párbeszédet is hős és boszorkány között; tehát ennek a meseelemnek forrását is Indiában keresi. Cosquin még ama régi, Benfey-féle mesetheoriának, mondhatnók, utolsó híve, mely az európai népek Összes csodatörténeteit Indiából származtatja s nyugatra eljutásukat vándorlás útján diasporikus szétszóródással magyarázza. Felhozott hindu példái azonban szerintem nem bizonyítékok arra, hogy a mesetípus bölcsőjét a Gangesz mellett lássuk: sőt talán ellenkezően. A nála előforduló tejszívás és fiúváfogadás jelenetei sehogy sem illeszkednek bele a természetes kialakulás folyamatába. A régi szanszkrit irodalomban s a ma ott felgyújtott népmese-közlések példáiban át van az egész formálva csodajelenetté, ami a primitív formához nemhogy közelebb vinne, de távolodunk tőle. íme néhány jellemző adat! — Cosquin egyik idézett példájában: a rádza ifjú nejét börtönre vetik; míg ott sínlődik ártatlanul, kitett gyermekei idegenben nőnek fel, majd visszakerülnek ismeretlenül atyjuk udvarához. Itt igazolni akarják kilétüket; azt ajánlják a rádzsának, hozassa fel a börtönből nejét s tetessen a nő és ő közük 7 rét függönyt. Mikor ezt így elrendezik, az anyai kebelben megdagad a tej és melleiből egy-egy csepp repül a testvérek szájába annak bizonyosságául, hogy a jöve-

vények édes gyermekei. (Indian Antiquary 1891. ápr. füz. «Folklore in Salsette» közlés 8. száma.) — Hasonló a szanszkrit és szingaléz szövegekben fennmaradt monda Vaiszáli városa (Benaresz mellett) megmentéséről. Az; egyik odaváló királynak alantasabbrangú felesége egykor egy burokbán sok kis fiúgyermeknek adott életet. A testvérek távol nőnek fel; más-fejedelem zsoldjába állnak s a sors úgy hozza, hogy fejedelmük a szomszéd uralkodót, t. i. a fiúk atyját haddal támadja meg. A fivérek külön csapatban a had élén nyomulnak a város ellen. Ezt az anya megérzi s értesülve a történetéről, kéri férjét, hadd mehessen fél a város bástyatornyára. Ott kiáll a falra, melleit megnyomja s a fiúk szájába egy-egy tejesepp repül. A csodajel megmenti a várost, a fiúk visszakerülnek atyjukhoz. — Úgy az első népmesei, mint a második régi keletű irodalmi változatban a tejpróba egészen másfelé céloz; nem adoptiós vonatkozás a magja két egymástól idegen lény között, hanem a valódi anya igazolása benne a lényeg. Van ugyanott más természetű buddhista adalék is, amely Cosquin tanulmányának főérvéül van beállítva: t. i. Raden Paku legendája, melynek szövege a jávai «Szérat Kanda» krónikában maradt ránk kávi (ó-maláj) nyelven. Raden Pakuval ugyanaz történik, ami a gyermek Mózzessel. A vízre kitett kosarat egy arra haladó bárka kormányosa kihalássza s elviszi özvegy úrnőjéhez. Nai Gedé, az úrnő, gyermekévé fogadná; a csecsemő megszólal és kéri a nőt, szoptassa meg. Az évek óta meddő özvegy melléhez érteti a gyermeket sime «teje megindul», a kis lelenc ezzel fiává lesz és öröklí a nő óriási vagyonát. Ez elbeszélésben gyermekké fogadásról van ugyan szó, de a dolognak csodás, legendás színezete van; aminthogy Raden Paku később is csodatévő szent alakként szerepel.

Cosquin tévedése világos. A fentebb ismertetett rendkívül egyszerű szövegszerkezetek (arab és kaukázusi példák) ezekből a csodás jellegű történetekből nem eredhetnek. Népajkon semmiféle motívum nem válik csodásból racionálissá, legfeljebb töredékessé, miáltal miszticizmusa még inkább növekszik. Kétségtelen, hogy ép ellenkezően, a hindu változatok brahman vagy buddhista vallásos szűrön menve át, váltak csodásakká s egykor époly primitív adoptiós formájuk volt, mint az arab népmeséké. Döntő bizonyítékot szolgáltatna felfogásunk mellett, ha a tej szívást, mint anyai adoptiós szertartást meglelnők valahol tényleges érvényben, élő szokásban. Némileg rávilágít a kérdésre az a tény, hogy a Korán szúrái s egyéb moszlim törvények tartalmaznak idevágó intézkedéseket. W i l k e n szerint (Hat matriarcheat by de oude Arabieren. Amst. 1884. 27. 1.) a tej-rokonság klasszikus földje az iszlám hívőinek mai területe, ahol vér-rokonság (nezeb) mellett külön dajkarokonságot (ridád, egy emlőn tápláltak közt) tartanak számon a két fél távolabbi rokonai is. A szertartás egy-egy adoptiónál tekintettel a rokonsági fokra, hajszálig részletezve van, t. i. mire tarthat igényt az illető, ha egyszer vette csak igénybe az anyai mellett, mire ha több ízben, egytől-tizenötig. (L. Van den Berg: Begin-selen van het mohamedaansche recht, 145. 1.) Hanefita rítus szerint: «Egy csepp tej, melyet a gyermek vagy felnőtt női mellből szí, vagy ha ily mennyiség az illető szájába vagy orrába cseppentve, lenyelésre készteni

elég a rokonság létrejöttéhez». (J. Kohler: Studien über die künstliche Verwandtschaft, Zschr. für vergl. Rechtswissensch. V. 415.) Ehhez járul az a tény, hogy ugyane területeken a matriarcha rendszer késő időig, a mohamedán vallás felvételéig, teljes virágzásban állott. «Az arabok iszlám-előző korban exogam matriarcha rendet követtek», mondja Wilken (u. o. 34.). Robertson Smith szerint a törzseknél előforduló családnevek legtöbbször állatnév, melyet totemisztikus megkülönböztetésül használtak az anyai egyvérűség tiszta megőrzése céljából. Az ilyen szokásforma pedig feltétlenül nőági családrendszert tételez fel. A berberék, kabilok, tuaregek, Észak-Afrika ez arabfajú vándortörzsei, akikről fennebb szó volt, ma is anyarendet követnek. (H. Duveyrier: Les touaregs du Nord. Paris, 1864. 337., 397. 11.) Ugyanott tehát, ahol a párbeszédese meselemre, és pedig annak teljes formájára találtunk.

Hogy e szokásnak a többi arabság is tudatában van, arra ismét folklore-adat szolgál bizonyossággal. Midás király története közismert európai monda, amely az eurázsiai kontinensen két változatban van elterjedve. Európa nyugatán és középterületein úgy tudják, amint azt Hérodotosz (VII. 73. és VIII. 138.) és Ovidius (Metam. XI. 90. s u. o. 146. vv.) fenntartotta. Midás halállal fenyegeti borbélyát, ha ez süveggel takart szamárfüleinek titkát elárulja. A borbély nem állja sokáig, kint szabadban földre ázott lyukba susogja el a titkot. A földből nádszálak nőnek ki s azok is ugyanazt suttogják, míg a dolog köztudomásúvá lesz. Európa keletén (krimi tatár, kis orosz, baskír) s az ázsiai türk törzseknél be Tibetig megtoldják az anekdotát egy további motívummal. Náluk Midás (vagy Traján császár, Nagy Sándor, Daibung khán az uralkodó neve) borbélyát minden hajnyírás után kivégezteti. Fialat legényre kerül a sor; ennek anyja pogácsát ad fiának, amit titkon saját tejéből süttött és lelkére köti, mikor a fejedelmet nyírja, egyék belőle s úgy ügyeskedjék, hogy ura is megízlelje. A terv sikerül, a fejedelem harap belőle, mire a legény elárulja a cselet. Most már, mint testvérét nem végeztetheti ki. Erre veszi ki a fejedelem tőle az esküt, hogy titkát senki emberfiának el nem árulja... stb. A folytatás azonos az európai változattal. (L. Chauvin: Bibliographie des ouvrages arabes... II. 183. 1. 23. sz. a. és H. Oertel a Journal of amer. Oriental Society. . 81—98.11.-in.) Dragomanov (1. Archiv für slav. Philol. XXII. 312.) és Chalanckij (Kiewskaja Starina. XIX. 252.) kimutatták, hogy az utóbbi szerkezetek arab forrásokra mennek vissza. Az új motívum jellemző toldalék, mert szerintük a borbélynak egyedüli menekvémódja a tejtestvérség; csakis ezzel van elfogadhatóvá téve, hogy az uralkodó miért nem végezteti ki ép ez egy emberét, aki aztán titkán az ismert módon ad túl, vagy más variációban: egyszerűen tanácsolja urának, viseljen füles sapkát.

Ha egyéb adat nem állna rendelkezésünkre, azt kellene hinnünk, hogy a tejjel való adoptálás az arab törzsek sajátos szokása volt; azok hódító útjai mentén terjedt el és vették át tőlök egyes népek s végeredményben tőlük, esetleg már mint meseforma, kerülhetett el hozzánk is. De Lubbock említi egy helyütt (Die Entstehung der Civilisation, Jena, 1875.) műve 78. lapján hiteles forrás megnevezésével, hogy a

cserkeszeknél gyermekké fogadás esetén a család valamely nőtagja emlőjét nyújtja a felavatandónak. A kaukázusi Mingréliában is élőszokás a jelképes tejszívás, bár itt némileg más szertartással áll kapcsolatban. J. M o u r i e r mondja róluk. (État religieux de la Mingrèlie. Revue de l'Histoire des Religions. XVI. 90. 1.), hogy épúgy kötnek vértestvérséget egymással, mint a délszlávok. A szerb-bosnyák-hercegóc népegyeségekben t. i. pobratimságnak (ha nő köti férfival: pozeszttrima-rokonságnak) nevezik a két vérbelileg idegen fél testvér-barátságát. A kötés egész életre szól, tökéletes véd- és dacszövetség, amely a vagyona, jogokra stb. is kiterjed. Ennek szakasztott mása a mingréliaiak ilyeszerű szerződése, de itt csak leány köti legénnyel. Az illető nő rendszeren árva vagy üldözött, aki ily módon szerez támogatást, védelmet a maga számára. Egy tilalom azonban szigorúan fennáll közöttük; nem léphetnek házasságra, a nemi érintkezés is egyszersmindenkorra tilos közöttük. Ez ünnepélyes testvérszövetség megkötésekor a leány mellét nyújtja a férfinak s az úgy tesz, mintha tejet szívna belőle. Az eljárás után egyvérbeli testvéreknek tekintetnek. — Esetünkben az arab befolyás már fölötte kétséges. Teljesen kizártnak tekinthető pedig a következő adalékra nézve. H. M o u r a könyvében (Royaume de Cambodge, I. 427.) ezeket beszéli az indo-khinai rodé népről: «Hogyha a rodé-férfiak egyike, aki rokonság nélkül, egyedül áll a világon, gyermek gyanánt fel akarja vétetni magát valamely családba (azért t. i., nehogy halála után elessék azoktól a kegyelet-aktusoktól, amelyek lelkének nyugalmat biztosítanak), keres magának a családapák közül egyet s felkéri, adoptálná őt. Ha ez elfogadja, úgy nejei vagy leányai egyike, de legtöbbször a család egyik öregnéje az illetőnek odanyújtja mellét; ez úgy tesz, mint ha néhány pillanatig tejet szívna belőle s az adoptio megtörtént a — A rodé nép maláj-polinéziai törzs; kapcsolata az arabokkal soh'sem volt oly mélyen járó, hogy adoptiós rítust kölcsönzött volna tőlük; viszont maguk között ma is matriarcha családrendet tartanak fenn.

Íme a mi meselemünk néhány ma is élő jogszokásában.

Nem tarthatjuk ezek után kétségesnek, hogy a gyermekké fogadás e tejszívó formája nagyobb elterjedés-területen dívott, mint ahová az arab hatás elérni képes volt. Viszont mindazon helyeken, ahol a beköszöntő párbeszéd teljes szövegét megleltük, vagy ahol még élőszokás ez eljárás-mód, ott vagy fennáll még a tényleges anyaaági családrend, vagy ennek egykori létezéséről vannak biztos adataink. A két jelenség: tej-adoptio és matriarchátus együttes fellépte nem lehet véletlen. Aki a későbbi fejlődésű patriarcha-rendszer szervezetét ismeri, első pillanatra be kell látnia, hogy tejadoptio az egész konstrukcióban sehova sem illik bele. Ott az apa a fő döntő tényező; az ő souverain akaratától függ, kit fogad családjába. A patriarcha-rend adoptiós szertartásai oly merőben eltérők a tej szívatástól, annyira az apa az egész rítus funkcionáriusa, hogy a tej közössége szóba sem jöhet, annak ott semmi jelentős szerepe nem lehet.

Emellett bizonyítanak végül azok az esetek, ahol a jelképes adoptiót f é r f i végzi ugyan, de n e m apai alapon. Hasonló esetek ugyanis akkor fordulnak elő, midőn nincs nő, aki a szertartáson anyaként szerepelhetne. Az egyik példát C o s q u i n idézi (id. m. 13. 1.) Egy ceylon-szigeti szinga-

lész krónikában a (XIII. század végéről) felbukkan a rendes «talált gyermek» mondája. Itt két kis kitett testvért egy arra vetődő remete vesz pártfogásba s magával viszi hajlékába. A kicsinyek tej híjján elvesznének, de a remete fohászzkodására csoda történik: amint a csecsemők ujját szopják, körme alól tej csordul elő s a kisdetek éleiben maradnak. Teljesen hasonló motívumot őrzött meg egy párszi meselegenda (Indián Antiquary 1893. évf.-ban: Folklore in Western India, by Putlibai D. H. Wadia, 315.1.19. sz. meseközlés), ugyancsak megvan Artin pasa egiptomi gyűjteményében (Contes populaires inédits de la Vallée du Nil, Paris, 1895. 276T1.22. sz. a.) Parkyns szerint pedig Abesszíniában, ha férfi az adoptáló, akkora jelölt megszopja annak kezujját s ezzel az új apa átvett minden kötelezettséget. (Three Years in Abyssinia, Lond. 1897. 198.1.) Ez az ujjmegszopás egyszerű áttétel. Nő nem lévén, anyatejet az adoptans nem szophat, megszopja az anyát helyettesítő férfinak mellbimbóhoz hasonló ujját. Ugyanolyan áttétel, mint az ethnológiában jól ismert couvade szokása, ahol a férfi, jelezni akarván, hogy a gyermek nemcsak az anyáé, hanem mint apáé, az övé is, symbolikus gyermekágyat fekszik, végigjártssza a vajúdás gyötrelmeit és ruhája alól előhúzza az újszülött csecsemőt.

Mindez azonban már messzebb esik kitűzött célunktól. Jelen összefüggésben megakartuk népmeséink egy homályos vonatkozású mondását magyarázni s végigkísértük a rítust, melyre céloz, valószínű gyökeréig. A rövid vizsgálódás folyamán felvetődött egy mellékeredmény is, amelyről még tudtommal sem a folklóróban, sem a társadalomtudományban szó nem esett s bennünket magyarokat talán elég közlelől érdekelhet: — az t. i., hogy a párbeszédes meseelemnek: beköszöntő hős és boszorkány között népünk folklórejában ősréginék kell lennie. Minthogy a motívumot körülöttünk egyetlen szomszéd nép sem ismeri, viszont a magyarság egész területén közkeletű, minthogy végül ugyanezt az elemet keleten újra megtaláltuk teljesebb formájában, olyannak kell tekintenünk, mint amelyet magunkkal kellett hoznunk még a honfoglalás idején.

Solymossy Sándor.